

ปรากฏการณ์วิทยา: ทบทวนการใช้ “รากเหง้าและอัตลักษณ์” ในวาทกรรมของสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย

Phenomenology: Rethinking the Uses of “Root and Identity” in Thai Contemporary Architectural Discourse

ดร. สันต์ สุวัจนราภินันท์¹ และ ดร. อภิญญา เฟื่องฟูสกุล²

Sant Suwatharapinun, Ph.D.¹ and Apinya Fungfusakul, Ph.D.²

¹ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Faculty of Architecture, Chiangmai University

E-mail: s.suwatch@gmail.com

² คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Faculty of Social Sciences, Chiangmai University

บทคัดย่อ

ความพยายามในการสร้างการรับรู้และได้รับความหมายให้เกิดขึ้นกับผู้ใช้อาคาร เป็น “ปรากฏการณ์” ที่สถาปนิกหลาย ๆ คนให้ความสำคัญและพยายามสร้างให้เกิดขึ้น ทว่าในมุมมองหนึ่งหลายคนเชื่อว่า “ปรากฏการณ์” ดังกล่าวไม่สามารถแยกแยะออกมาในเชิงกระบวนการเพราะการแยกแยะหมายถึงการทำลาย “ปรากฏการณ์” ส่วนในอีกมุมมองหนึ่งเชื่อว่ากระบวนการในการแยกแยะพิจารณา “ปรากฏการณ์” นั้นทำได้ และสามารถใช้เป็นกรอบกำหนดกระบวนการวิจัยในการลงเก็บข้อมูลภาคสนาม บทความชิ้นนี้มีความเชื่อตามแนวทางที่สอง แต่พบว่า มี 2 ปัญหาหลักที่จำเป็นต้องขยายความ คือ 1) ความชัดเจนของการถอดกระบวนการคิด รวมทั้งการขยายความสำคัญของคำว่า “ปรากฏการณ์” ซึ่งหมายถึง ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับ “ปรากฏการณ์วิทยา” ยังมีจำกัดและจำเป็นที่จะต้องขยายความ และ 2) ความซับซ้อนภายในกระบวนการคิด ขั้นตอนต่าง ๆ ในการแยกแยะปรากฏการณ์ และจุดยืนของผู้ที่จะพิจารณา (ผู้วิจัยและหรือผู้ออกแบบ) ซึ่งหมายถึงความชัดเจนในกระบวนการวิจัยในเชิงปรากฏการณ์วิทยาจำเป็นต้องได้รับการศึกษาเพิ่มเติม นั่นเป็นจุดเริ่มต้นของงานวิจัยและบทความชิ้นนี้

บทความชิ้นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ “จากญาณวิทยาสู่กระบวนการวิจัย: ศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในสถาปัตยกรรม” โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) เพื่อตรวจสอบอิทธิพลของแนวคิดทาง “ปรากฏการณ์วิทยา” ที่มีต่อสถาปัตยกรรมศาสตร์อย่างเป็นรูปธรรมทั้งในระดับทฤษฎี (วิธีวิทยาในงานวิจัย) และระดับปฏิบัติการ (หลักในงานออกแบบ) 2) เพื่อวิพากษ์ วิเคราะห์ และสังเคราะห์งานวิจัยสายสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ที่ใช้แนวคิดทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาเพื่อพิจารณาถึงความเชื่อมโยงทางความรู้ของศาสตร์ทั้งสอง และ 3) เพื่อสร้างให้เกิดความชัดเจนในหลักเกณฑ์ วิธีวิจัย เครื่องมือในการเก็บข้อมูลตามแนวคิดทางปรากฏการณ์วิทยา เพื่อนำไปใช้ในการวิจัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ พบว่า มีปัญหาหรือเงื่อนไขที่สำคัญหลัก 3 ประการที่ควรพิจารณา 1) ปัญหาของความคลาดเคลื่อนในความเข้าใจที่ว่าด้วย “รากเหง้าและอัตลักษณ์” ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาหรือเงื่อนไขที่สำคัญในการ “ทำความเข้าใจตนเอง” 2) ปัญหาความไม่ชัดเจนในความเข้าใจและการกำหนด “หน่วยวิจัย” เพื่อการ “วัดผลและการคลี่คลาย” ปรากฏการณ์ และ 3) ปัญหาในการทำความเข้าใจ กระบวนการคิด “การตีความ” ที่จะได้มาซึ่งความหมายซึ่งปัญหาหรือเงื่อนไขในการพิจารณาทั้งสาม สามารถที่จะนำไปสู่การทบทวนกระบวนการคิดและการออกแบบงานสถาปัตยกรรม อย่างไรก็ตามในบทความชิ้นนี้ จะนำเสนอเฉพาะในปัญหาหรือเงื่อนไขหลักที่สำคัญในข้อที่ 1 ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในตัวเอง (ของผู้วิจัยและ/หรือผู้ออกแบบ) โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏการณ์ในการโยกย้ายความเป็นไทยหรือการใช้อัตลักษณ์ไทยในการออกแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัยในปัจจุบัน

Abstract

Many architects believe that it is vitally important to make their users perceive and understand their meaning, inscribed in place and through space. This notion could be understood in terms of architectural phenomenon. On the one hand, some people may disagree to assimilate such a phenomenon into a process, because by doing so the phenomenon might be destroyed and disappear. On the other hand, they believe that architectural phenomena can possibly be explored methodologically in terms of both a research framework and field surveys. The perspective of this paper also follows the latter direction, yet two significant limitations need to be discussed: 1) there is a need to have a better understanding of the epistemology of Phenomenology, in particular when it engages with architectural discourses, and 2) there is also a need to have clearer or better categorized processes in order to conduct architectural research using Phenomenology. Thus, this paper aims to discuss these particular limitations.

This paper is part of an architectural research project, “From Epistemology to Methodology: A Study of Phenomenology in Architecture,” which has three main objectives: 1) to examine possible engagements of Phenomenology in architectural discourses, both at a theoretical and practical level; 2) to criticize, analyze, and synthesize Thai academic work and research using Phenomenology as a theoretical framework in order to explore this particular intellectual engagement between architecture and Phenomenology; and 3) to suggest a process, methodology, and tools that can help students or those who are interested in using Phenomenology to conduct further architectural research.

The research found that there are three problems or conditions: 1) there is a trace of misconception about how architectural discourses use the notion of “root and identity” that becomes problematic and must be unpacked in order to advance the “self-understanding” process; 2) the way of defining and using the “unit of analysis” in architectural discourses is unclear; and 3) the way in which the “meaning” can possibly be interpreted needs to be discussed theoretically. This research also believes that exploring these three problems or conditions can lead to a better understanding of architectural design methods as well. However, this paper is focused solely on the first problem. It aims to elaborate the way in which the notion of “root and identity” has always been employed in Thai architectural discourses. Instead of operating through the notion of self-understanding, it rather draws us back to the dominating nostalgic movement in contemporary architectural design.

คำสำคัญ (Keywords)

ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology), กระบวนการวิจัย (Research Methodology), รากเหง้า (Root), อัตลักษณ์ (Identity), ความเข้าใจในตัวเอง (Self-Understanding)

1. ที่มาและความสำคัญ “ทำไมต้องปรากฏการณ์วิทยา”

ทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาถูกนำมาใช้ในหลายสาขา เช่น ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในสายมานุษยวิทยาเพื่อการเข้าไปศึกษา ตัวตน กลุ่มคน ในสภาวะของการดำรงชีพในชีวิตประจำวันโดยที่ไม่ทำให้กระทบกระเทือนการดำรงชีพหรือการอาศัยอยู่ของพวกเขา ในสายสังคมวิทยาเพื่อเข้าไปทำความเข้าใจสังคมและคนที่อาศัยในสังคมนั้น โดยอาศัยทฤษฎีที่อยู่นอกเหนือจากโครงสร้างนิยมหรือหลังโครงสร้างนิยม แต่มีส่วนน้อยที่พูดถึงและคลี่คลายถึงเนื้อหาของความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมและปรากฏการณ์วิทยา ดังเช่น คริสเตียน โนเบอร์ก-ซูลส์ นักทฤษฎีสถาปัตยกรรม เขาเชื่อว่าทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาจะเปิดโอกาสให้เราอธิบายแนวคิดเรื่อง “จิตวิญญาณของถิ่นที่ (Spirit of Place)” ที่ประกอบไปด้วยสองส่วนหลัก คือ ส่วนของการสร้าง (building) ที่เน้นความสำคัญด้านกายภาพ และส่วนของโครงข่ายความสัมพันธ์ ที่เน้นการอยู่อาศัย (dwelling) การเชื่อมโยงระหว่างชีวิต สภาวะของการมีตัวตน (being-in-the-world) และสภาวะแวดล้อมในชีวิตประจำวัน (Norberg-Schulz, 1980)

จากมุมมองและความเข้าใจที่มีต่อทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยา ทำให้หลายต่อหลายคนพยายามจะหยิบเอาปรากฏการณ์วิทยามาใช้เป็นทั้งกรอบคิด กำหนดกระบวนการวิจัย เลือกเครื่องมือในการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยเฉพาะนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในสายสถาปัตยกรรมหลายท่านที่เชื่อว่าปรากฏการณ์วิทยาสามารถช่วยให้พวกเขา “เข้าถึง” ปรากฏการณ์ในพื้นที่และในสถาปัตยกรรมได้ อย่างไรก็ตามจากมุมมองดังกล่าวมักจะก่อให้เกิดปัญหาสำคัญ 2 ประการ คือ การใช้คำว่า “ปรากฏการณ์” อย่างไม่มีความชัดเจน เช่น บางครั้งอาจจะหมายถึง พฤติกรรม กิจกรรม หรือการกระทำที่พบเห็น หรือสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในรูปแบบของกายภาพที่ตายตัว หรือบางครั้งยังหมายถึง ความรู้สึกหรือประสบการณ์อะไรบางอย่างที่เกิดขึ้นกับตัวนักศึกษาในตอนที่ยังเก็บข้อมูลภาคสนาม และปัญหาประการที่สอง คือ ความไม่เข้าใจถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ “ปรากฏการณ์วิทยา” ในแง่ของศาสตร์ หรือในแง่ของญาณวิทยา ซึ่งมีความซับซ้อนทั้งในแง่ของจุดยืนของตัวผู้วิจัย กรอบความเข้าใจ จนกระทั่งถึงการได้มาซึ่ง

ความหมายในระดับต่าง ๆ ดังนั้น จากปัญหาทั้งสองประการ จึงเป็นสาเหตุหลักที่กระตุ้นให้ตัวผู้วิจัยเองในฐานะของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ตั้งคำถามต่อองค์ความรู้ในทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยา จนนำมาสู่งานวิจัยที่มีชื่อว่า “จากญาณวิทยาสู่กระบวนการวิจัย: ศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในสถาปัตยกรรม” ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ

1. เพื่อตรวจสอบอิทธิพลของแนวคิดทาง “ปรากฏการณ์วิทยา” ที่มีต่อสถาปัตยกรรมศาสตร์อย่างเป็นรูปธรรมทั้งในระดับทฤษฎี (วิธีวิทยาในงานวิจัย) และระดับปฏิบัติการ (หลักในงานออกแบบ)

2. เพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ และวิพากษ์งานวิจัยสายสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ที่ใช้แนวทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาเพื่อขยายความและสร้างให้เกิดความเชื่อมโยงกับงานวิจัยสายสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

3. เพื่อสร้างให้เกิดความชัดเจนในหลักเกณฑ์วิธีวิจัย เครื่องมือในการเก็บข้อมูลตามแนวคิดทางปรากฏการณ์วิทยา เพื่อนำไปใช้ในการวิจัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สิ่งที่น่าจะนำเสนอในจุดนี้ คือ กระบวนการวิธีวิจัยและผลวิเคราะห์ที่ได้จาก “จากญาณวิทยาสู่กระบวนการวิจัย: ศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในสถาปัตยกรรม” ที่ทำให้เกิดข้อค้นพบหรือปัญหาสำคัญทั้ง 4 ประการ ซึ่งนำไปสู่การคลี่คลายปัญหาหลักหนึ่งในสี่ข้อนั้น คือ “การทบทวนการใช้รากเหง้าและอัตลักษณ์” ในบทความนี้ งานวิจัย “จากญาณวิทยาสู่กระบวนการวิจัย” เริ่มต้นจากการเลือกเฟ้นวรรณกรรมคัดสรร (ขั้นที่ 1) จากงานเขียนและงานวิจัยทางสถาปัตยกรรมที่อาศัยทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาเป็นโครงในการทำวิจัย ประกอบไปด้วยงานเขียนของ รองศาสตราจารย์ ดร. ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์ ทั้งสี่เล่ม คือ *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม* (2539) *สถาปัตยกรรมกึ่งสถาปนาแห่งความคิด* (2543) *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิสัมพันธ์* (2547) และ *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ* (2549) และยังประกอบไปด้วย งานวิจัยของนักวิชาการไทยที่เชื่อว่าได้รับอิทธิพลจากชุดหนังสือทางวิชาการชุดดังกล่าว เป็นงานวิจัยที่อาศัยปรากฏการณ์วิทยาเป็นเครื่องมือในการมอง กำหนดกรอบคำถามวิจัย ใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบ

ด้วย งานวิจัยระดับปริญญาเอกของ มล. ดร. บิลยดา เทวกุล “A Tradition Rediscovered: Toward an Understanding of Experiential Characteristics and Meanings of the Traditional Thai House” (1999) หรือแปลเป็นภาษาไทยโดยผู้วิจัย “การย้อนสำรวจ ประเพณีเพื่อการค้นพบใหม่: ความเข้าใจของ ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับคุณสมบัติและความหมายใน บ้านไทยประเพณี” (2542) และงานวิจัยของ วิมลรัตน์ อิศระธรรมนุญ “การศึกษาเพื่อจัดทำโครงการอนุรักษ์ และฟื้นฟูย่านสามแพร่ง” (A Study for the Preservation and Renewal Program of Sam Prang District) (2543)¹ หลังจากที่ทำการวิเคราะห์และวิพากษ์โดยอาศัย การเทียบเคียงกับงานเขียนที่ถูกอ้างถึงและงานเขียนที่มี ลักษณะใกล้เคียง ซึ่งเรียกว่าวรรณกรรมคัดสรร (ขั้นที่ 2) ในลักษณะของการศึกษาทบทวนย้อนดูขั้นตอนของ การทำงานเพื่อที่จะขยายองค์ความรู้และทำความเข้าใจ ต่อทฤษฎี (Re-engagement with the Theory) (Borden & Rendell, 2000)

โครงสร้างของ “จากญาณวิทยาสู่กระบวนการวิจัย” แบ่งเป็น 6 บท บทแรกเป็นบทเกริ่นนำที่นำไปของงาน วิจัยขั้นนี้ บทที่สองเป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์ วรรณกรรมคัดสรร (ขั้นที่ 1) อย่างละเอียด บทที่ 3 นำเสนอ ความเชื่อมโยงระหว่างงานเขียนของ มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ และ ทิพย์สุตา โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง “รากเหง้าและ อัตลักษณ์” ประเด็นเรื่อง แนวทางในการการกำหนด “หน่วย” ต่าง ๆ ในการวิจัย เพื่อที่จะสามารถเข้าถึงและ บันทึกรากฐานทฤษฎี ซึ่งจะนำเสนออย่างละเอียดใน บทที่ 4 ประเด็นเรื่อง แนวทางในการได้มาซึ่งการตีความ และความหมาย โดยเฉพาะแนวทางของการใช้ศาสตร์ ของการตีความ ซึ่งจะ เป็นเนื้อหาหลักในการคลี่คลายใน บทที่ 5 และสุดท้ายในบทที่ 6 เป็นการขยายผลแนวทาง ในการออกแบบสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นจากการทำความเข้าใจของปรากฏการณ์วิทยาของสถาปนิก

ข้อค้นพบใน “จากญาณวิทยาสู่กระบวนการวิจัย” เป็นประเด็นปัญหาหลัก ๆ ที่ก่อให้เกิดความสับสนซึ่ง ส่งผลต่อจุดยืนของผู้วิจัยหรือผู้ที่ให้นำเอาปรากฏการณ์ วิทยามาใช้ แบ่งได้ออกเป็น 4 ประเด็นหลัก คือ 1) ปัญหา ความคลาดเคลื่อนในความเข้าใจที่ว่าด้วย “รากเหง้า และอัตลักษณ์” 2) ปัญหาความไม่ชัดเจนในความเข้าใจ ที่ว่าด้วย “หน่วยวิจัย” 3) ปัญหาความซับซ้อนในความ เข้าใจที่ว่าด้วย “การได้มาซึ่งความหมายและการตีความ”

และ 4) ปัญหาความแตกต่างระหว่างการปรับใช้ “ปรากฏการณ์วิทยา” เพื่อการออกแบบและการวิเคราะห์ งานสถาปัตยกรรม และในบทความชิ้นนี้มีขอบเขตที่จะ มุ่งเน้นในการขยายผลในประเด็นปัญหาหลักข้อที่ 1 เท่านั้น

2. ทฤษฎีและวรรณกรรมวิจารณ์: ทบทวน “ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม”

ในส่วนต่อไปนี้จะเป็นการสรุปการวิเคราะห์งาน เขียนของทิพย์สุตาเพื่อที่จะนำเสนอภาพรวมและนำไป สู่ประเด็นที่จะคลี่คลายในเรื่อง “ทบทวนการใช้แนวคิด เรื่อง รากเหง้าและอัตลักษณ์” ต่อไป *ปรากฏการณ์ ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม* (2539) เป็นงานเขียนที่ใช้ ประกอบการสอนของ ทิพย์สุตา ใช้เป็นการเปิดทางเพื่อ ที่จะนำเอา “ปรากฏการณ์วิทยา” (Phenomenology) เข้ามาสู่ศาสตร์ทางสถาปัตยกรรม เป็นสิ่งที่น่าสังเกต คือ การแปลงของทิพย์สุตาจาก Phenomenology มาเป็น “ปรากฏการณ์ศาสตร์”² แทนที่จะเป็น “ปรากฏการณ์ วิทยา” ดังเช่นในสายสังคมิวิทยามานุษยวิทยาใช้กัน โดยทั่วไป ในภาพรวมของหนังสือเล่มแรกนี้ ถือได้ว่า ทิพย์สุตาต้องการเปิดประเด็น โดยเฉพาะให้นักศึกษา สถาปัตยกรรมเข้าใจว่าทฤษฎี “ปรากฏการณ์วิทยา” เข้ามาใช้ร่วมกับศาสตร์สถาปัตยกรรมได้อย่างไร เป็นการอธิบายความสำคัญของ “คน” (being) และความสัมพันธ์ที่คนมีต่อ “โลก” (world) นำไปสู่การ พิจารณาถึง “การมีชีวิตอยู่ในโลก” (being-in-the-world) ที่สำคัญทิพย์สุตาชี้ให้เห็นถึง *การเปลี่ยนแปลง สถานะของสภาพแวดล้อม* (surrounding or environment) *ไปสู่พื้นที่* (space) และ *ไปสู่ถิ่นที่* (place) ได้เมื่อ ระดับของการ “ก้าวล้ำ” หรือ “ก้าวข้าม” จากมิติทาง กายภาพไปสู่มิติทางนามธรรมเกิดขึ้น ในมุมหนึ่งงาน เขียนชิ้นนี้ต้องการให้มองเห็นสถาปัตยกรรมเป็นเสมือน รูปธรรมหรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่าง คนและโลก

สถาปัตยกรรมกึ่งสตาลแห่งความคิด (2543) เน้นการอธิบายความหมายในเชิงกระบวนการของ การประกอบสร้างความเป็น “พื้นที่” หรือ “ถิ่นที่” ผู้เขียน เชื่อว่าหนังสือเล่มนี้ต้องการสร้างความเชื่อมโยงวิเคราะห์ และสังเคราะห์ของข้อมูลต่าง ๆ ในระดับความคิดอย่าง มีเหตุผล (intellectual level) มากกว่าจะให้ซาบซึ้งกับ

ข้อมูลที่อยู่ตรงหน้า หรือตามที่ปรากฏต่อการเห็นการอ่าน ความรู้ชุดนี้จะเป็นความรู้ในลักษณะที่เป็นแบบ “แว่วมา” (implicit) มากกว่าความรู้ที่พบเห็นอย่างชัดเจน (explicit)

จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิสังขรณ์ (2547) ในงานเขียนเล่มนี้ ทิพย์สุดาได้เสนอว่าความต้องการของมนุษย์นั้นคือ “ความปรารถนา”³ ซึ่งจะทำให้ผู้คนจะสามารถดำรงความเป็นมนุษย์อยู่ได้ ประกอบไปด้วย 5 เรื่องใหญ่ ได้แก่ ความปรารถนาที่จะสัมพันธ์กับคนอื่น ความปรารถนาที่จะดำรงตนเหนือผู้อื่น ความปรารถนาที่จะพึ่งพิงรักแห่งชีวิต ความปรารถนาที่จะมีตัวตนหรือมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และความปรารถนาที่จะมีกรอบอ้างอิงในชีวิต เป็นที่น่าสังเกตว่าประเด็น “ความปรารถนา” เป็นแนวคิดทางจิตวิเคราะห์ที่ทิพย์สุดานำมาขยายผลถึง “การดำรงอยู่ของมนุษย์” รวมถึงงานสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความปรารถนาของมนุษย์ เช่น ความปรารถนาที่จะอยู่รวมกันเป็นชุมชน ความปรารถนาในการอยู่อาศัย ความปรารถนาในการดำรงอยู่ในพื้นที่ ฯลฯ ตรงจุดนี้เองที่ทิพย์สุดาเสนอ การดำรงความปรารถนาในสังคมสองแบบ คือ “สังคมแบบพ่อ” หรือสังคมแบบปัจเจกบุคคล และ “สังคมแบบแม่” หรือสังคมแบบมาตุลักษ์ ซึ่งทิพย์สุดาเสนอว่าสังคมแบบแม่มีรูปแบบสังคมการใช้ชีวิตที่ตอบสนองความปรารถนาของมนุษย์ได้ครบถ้วนกว่าและทำให้สังคมเกิดภาวะที่มีความสุข (ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์, 2547) ดังเช่นที่เขียนไว้ว่า

สังคมมนุษย์มีวัฒนธรรมเป็นอารมณ์ หากเปรียบสังคมเป็นกระดาศ วัฒนธรรมคือผลผลิตของการเขียนภาพต่าง ๆ ลงไป เขียนซ้อนทับกันลงไปตามกาลที่ผ่านไป หากเปรียบสังคมเป็นผืนแผ่นดิน วัฒนธรรมก็คือ ผลผลิตของการปลูก + ปรุปรุการสร้างสิ่งต่าง ๆ ลงไปต่าง ๆ กัน ตามระบบระเบียบของสังคมที่มีกำเนิดมีการดำรงอยู่ และเป็นไปต่าง ๆ กันการเขียนภาพ การปลูกสร้าง ล้วนเป็นงานมนุษย์ที่ต้องอาศัย เครื่องมือ เครื่องไม้ วัสดุ และภูมิปัญญา ของสมาชิกในสังคมที่สะสมขึ้นเป็นรูปธรรมและนามธรรมต่าง ๆ กัน (ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์, 2547)

ดังนั้น ข้อแม้ของการทำให้เกิดเป็นผลลัพธ์ทางสภาพแวดล้อมที่พึงปรารถนา นั่นคือ ความจำเป็นต้องเข้าถึงความเป็น “องค์รวม” ระหว่าง “คน สภาพแวดล้อม และเวลา” ที่ทำให้เกิดการรับรู้และส่งผลให้เกิดเป็นการอยู่อาศัยในถิ่นที่อยู่ที่มีความหมาย การเปรียบ

เทียบให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างสภาพแวดล้อมที่ปรารถนา ระหว่างสังคมแบบมาตุลักษ์และปัจเจกบุคคลนั่นเอง ซึ่งตรงจุดนี้มีความสำคัญมากเพราะเป็นร่องรอยเริ่มต้นที่แนวคิดปรากฏการณ์วิทยาของทิพย์สุดาได้เริ่มหันไปสู่แนวทางที่เรียกว่าการยึดโยงในความแท้ (essentialism) ซึ่งจะนำไปสู่ประเด็นเรื่อง อัตลักษณ์ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือเริ่มสะท้อนให้เห็นว่า ทิพย์สุดาเชื่อว่ามีสิ่งที่เป็น “ความแท้” (authenticity) หรือ “รากเหง้า” (root) อยู่ในกระบวนการคิด ซึ่งเป็นประเด็นที่บทความชิ้นนี้จะนำมาขยายความต่อไป

เราอาจจะกล่าวได้ว่า ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม (2539) เป็นภาพโดยรวมของการเดินทางที่จะนำเอาทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาเข้ามาสู่ศาสตร์ทางสถาปัตยกรรม อธิบายตัวทฤษฎีของปรากฏการณ์วิทยา อธิบายความสัมพันธ์เชื่อมโยงของคนและสภาพแวดล้อม อธิบายการเปลี่ยนแปลงสถานะของสภาพแวดล้อมไปสู่พื้นที่และถิ่นที่ พอมาถึง จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิสังขรณ์ (2547) ทิพย์สุดา เริ่มเจาะลงในรายละเอียดของ “กระบวนการรับรู้” “การรับรู้ในฐานะที่สามารถใช้ป็นเครื่องมือ” และ “ความปรารถนาที่ก่อให้เกิดเป็นถิ่นที่” แต่พอมาถึง จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ (2549) จะพูดถึง “เครื่องมือ” หรือ “วิธีการ” ที่จะทำให้เกิดเป็นผลลัพธ์ที่เรียกว่า “พื้นที่ที่พึงปรารถนา” หรือ “ความมีอยู่ของพื้นที่” หรือพูดอีกอย่างคือ เป็นการมองคำว่า พื้นที่ในฐานะที่เชื่อมโยงระหว่าง “กายภาพ” และ “นามธรรม” เข้าด้วยกัน โดยเฉพาะ “เครื่องมือ” หรือ “วิธีการ” ที่ต้องการจะพูดถึงคือคลาย และยกตัวอย่างประกอบ หรือถ้าเป็นไปตามสมมติฐานที่เกิดในลักษณะสังคมแบบมาตุลักษ์แล้วจะเป็นอย่างไร ในจิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ (2549) นี่เป็นการหยิบยืมเอาแนวคิดจาก *The Hidden Dimension* ของ เอ็ดเวิร์ด ที ฮอลล์ (Hall, 1990) และ *The Concept of Dwelling, Genius Loci, Architecture Presence and Place* ของ คริสเตียน โนเบิร์ก-ซูลซ์ (Norberg-Schulz, 1980) เป็นหลัก

3. สรุปวรรณกรรมวิจารณ์: ปัญหาของการนำมาใช้

สำหรับตัวผู้เขียนแล้วงานเขียนทั้ง 4 เล่มของทิพย์สุดา ปทุมมานนท์ ว่าเป็นเสมือนเส้นทางของเดินทางทางความคิดสามารถอ่านในลักษณะที่เป็นภาพรวมของการเดินทางทางความคิดที่จะนำเอาทฤษฎีปรากฏการณ์

วิทยาเข้ามาสู่ศาสตร์ทางสถาปัตยกรรม ซึ่งมีงานเขียนที่สำคัญสองชิ้นที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อความเข้าใจและการกำหนดจุดยืนของทฤษฎีสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า วรณกรรมเชิงทฤษฎีสถาปัตยกรรมที่ชื่อว่า *Genius Loci* ที่อาจจะจัดอยู่ในวรรณกรรมเชิงการตีความสถาปัตยกรรม ของ คริสเตียน โนเบิร์ก-ซูลส์ (Norberg-Schulz, 1980) และงานเขียนจาก มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (Heidegger, 1951, 1962, 1997) ตามมุมมองนี้สถาปัตยกรรมอยู่ในฐานะที่เป็น “ผลลัพธ์ของแรงปรารถนา” เป็นผลผลิตของความเชื่อมโยงระหว่างตัวตน การมีอยู่ สภาพแวดล้อม และโลกเข้าด้วยกัน

จุดยืนของทฤษฎีสถานั้น มีมิติของสายมานุษยนิยม (Humanism)⁴ ปรากฏให้เห็นในประเด็นต่าง ๆ เช่น การพูดถึง “สำนึกตัวตน” “เจตจำนง” “แรงปรารถนา” และที่สำคัญ “การปฏิเสชนในประสบการณ์นิยมและวิธีทางวิทยาศาสตร์” (positivism) และในอีกภาพหนึ่งคือจุดยืนของทฤษฎีสถานั้น มีมิติของการยึดโยงเข้ากับสภาพแวดล้อมที่คน ๆ นั้นอาศัยอยู่อย่างเฉพาะเจาะจงซึ่งเราสามารถพบเห็นจุดยืนดังกล่าวอยู่เสมอ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานเขียนเล่มที่มีชื่อว่า *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิบัติสถา* ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตามตรงจุดนี้เป็นประเด็นสำคัญที่นำไปสู่ความไม่ชัดเจนของการใช้ปรากฏการณ์วิทยาจากมุมมองที่ว่า สำนึกในความเป็นตัวตนในโลก ในมุมมองนี้คือผลลัพธ์ของความสัมพันธ์อย่างเฉพาะเจาะจงระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมหรือโลก (*being-in-the-world*) และในอีกมุมมองหนึ่งผลลัพธ์ของการที่มีวัฒนธรรมเป็นตัวหล่อหลอม นั่นคือการดึงเอา “สภาพแวดล้อม” ผสมเข้ากับ “รากเหง้าวัฒนธรรม” ดังเช่นที่ทฤษฎีสถาชี้ให้เห็นถึงการเปรียบเทียบระหว่างสังคมแบบมาตุลัทธิและปัจเจกบุคคล การสร้างลำดับและขีดกรอบความสำคัญ การนำเสนอถึงการหวนคืนกลับไปสู่ความเป็นสังคมแบบมาตุลัทธิ นั่นคือการผูกโยง “สำนึกในความเป็นตัวตน” (*being*) ผูกเข้ากับ “อัตลักษณ์” ในฐานะที่มันมีความเฉพาะเจาะจงและความแท้ (*authenticity*) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพูดถึง คนไทยในสังคมวัฒนธรรมของไทย

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ผู้เขียนพบว่า มีร่องรอยของการยึดโยงรากเหง้า โหยหาอดีตที่ถูกอ้างเป็นความแท้ ความเฉพาะเจาะจง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความคิดที่ยึดโยงกับความเป็นแก่นแกน (*essentialism*) เช่นใน “สังคมมาตุลัทธิ” ที่ปรากฏในงานเขียนของ

ทฤษฎีสถา ดูเหมือนมันมีรอยต่อบาง ๆ ระหว่างการที่ปลดให้ความหมายปรากฏและเปิดเผยต่อเราอย่างที่มีนัยเป็น ซึ่งอาจจะนำมาซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าว กับการที่มีกรอบกำหนด มีจุดหมายปลายทางที่ถูกกำหนดเอาไว้แล้วตั้งแต่แรก ซึ่งอาจจะทำให้ผลลัพธ์ถูกปรุงแต่งให้เกิดการคล้อยตามไป ประเด็นดังกล่าวเป็นสิ่งที่สำคัญมากซึ่งทฤษฎีสถาปรารถนาจะพยายามทำหน้าที่นี้เพื่อที่จะหนีจากกรอบของประจักษ์นิยม ซึ่งเชื่อมั่นในตรรกะวิทยาศาสตร์และความเป็นเหตุเป็นผล ในกรณีนี้การที่อ้างอิงและยึดติดกับแก่นแกนเช่นนี้จะกลายเป็นการตกหลุมพรางใหม่ที่ตัวเองสร้างขึ้นในเรื่องการยึดติดความเป็นแก่นแกนไป ดังนั้น ในส่วนต่อไปที่ว่าการทบทวนความเข้าใจและการใช้แนวคิด “รากเหง้าและอัตลักษณ์” นี้ ผู้เขียนจึงได้ทำการย้อนกลับไปทบทวนจรรยาบรรณเคลื่อน โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับความเข้าใจในความหมายของคำว่า “รากเหง้า” และ “อัตลักษณ์” ที่ถูกใช้ตามแนวคิดของ มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ ผู้ซึ่งมีอิทธิพลต่องานเขียนของทฤษฎีสถา

4. บทวิเคราะห์: ทบทวนความเข้าใจและการใช้แนวคิด “รากเหง้าและอัตลักษณ์”

ในสังคมไทยในช่วง 5-10 ปีที่ผ่านมา คำว่า “อัตลักษณ์” เป็นสิ่งที่นักวิชาการไทยหยิบยกมาเป็นประเด็นถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง ในภาพกว้างที่สุดเราอาจจะแบ่งท่าทีของคนที่ใช้แนวคิดเรื่อง “อัตลักษณ์” นี้ได้ออกเป็นสองท่าที คือ ท่าทีแรก เชื่อว่าอัตลักษณ์ไทยมีอยู่แล้วตั้งแต่ต้น สืบสานคงอยู่มาตั้งแต่อดีต และที่สำคัญมีบทบาทอย่างมากในความเป็นอยู่ของปัจจุบันอะไรก็ตามที่ถูกเขียนขึ้นและถูกพูดถึงในอดีตสืบมา อาจเกิดจากอิทธิพลหรืออำนาจบางอย่างที่เข้ามากำหนดและชี้แนะ ในขณะที่ท่าทีที่สอง คือ เชื่อว่าอัตลักษณ์ไทยนั้นคือมีการประกอบสร้าง มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และสามารถถูกปรับแต่งได้ ไม่ได้คงสภาพเดิมเป็นการถาวรชั่ววันจันทร์

ในท่าทีแรกนี้ส่งผลให้เกิดคำถามที่ว่าเราจะระบุได้อย่างไรว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์นั้น ๆ เพราะประวัติศาสตร์มีการดำเนินไปอยู่ตลอด อีกทั้งการระบุตำแหน่งของตนกำเนิดมีนัยยะทางการเมืองเข้ามาแอบแฝงหรือไม่ เช่น การกำหนดกรอบหรือขีดขอบเขตนั้นก่อให้เกิดการรวมเข้าหรือกีดกันออกจากประวัติศาสตร์หรือไม่ ดังนั้น ท่าทีแบบนี้เราสามารถ

เรียกได้ว่าเป็นจุดยืนของผู้ที่เชื่อในแนวคิดแบบ อธิปไตย-ภาวะนิยม (essentialism) ที่มักจะทำให้ประวัติศาสตร์ถูก “แช่แข็ง” และดำเนินไปสู่ “จุดจบทางวัฒนธรรม” มักจะถูกใช้เป็น “เงื่อนไข” ของการอ้างสิทธิความชอบธรรมเหนือคนอื่น ๆ และเช่นเดียวกันกับท่าทีที่สองสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาในการระบุดำเนินการของการพิจารณา การอ้างอิงถึงจุดเริ่มต้นดังกล่าวเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือมากน้อยเช่นใด แต่สิ่งที่ทำที่นี้เอื้อประโยชน์ให้คือ การยอมรับว่ามีความหลากหลายที่เกิดขึ้นต่อแนวคิดเรื่อง “อัตลักษณ์” ภายใต้แ่งมุมของประวัติศาสตร์ที่มีใช้มีเพียงชนิดเดียวที่คงสภาพอยู่และไม่เปลี่ยนแปลง “อัตลักษณ์” ในแ่งมมุนั้นมีใช้สิ่งที่เกิดขึ้นมาแบบตายตัว แต่สามารถมีการปรับเปลี่ยน ประกอบสร้างใหม่ได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะมีความสัมพันธ์ต่อช่วงเวลา และพื้นที่ที่คน ๆ นั้นมีชีวิตอยู่

คำถามที่เกิดขึ้นคือแนวคิดของ มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ ที่เกี่ยวกับ “อัตลักษณ์” และ “รากเหง้า” โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับ “ตัวตน” (being) และการดำรงอยู่ (dwelling) นั้นอยู่ในท่าทีไหน แต่การที่จะนำเสนอแนวคิดทั้งหมดคงไม่ใช่จุดมุ่งหมายหลักของงานเขียนชิ้นนี้ งานเขียนชิ้นนี้จะนำเสนอเฉพาะในส่วนที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่งานสถาปัตยกรรม พื้นที่ และสภาพแวดล้อมที่มีผลต่อการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของตัวตนที่สำคัญสามารถเชื่อมโยงและเทียบเคียงกลับไปยังงานเขียนของทิพย์สุดา

ประวัติและการพัฒนาการทางความคิดอย่างย่อของไฮเดกเกอร์

ในส่วนนี้ของบทความต้องการชี้ประเด็นสำคัญใน *แนวคิดของไฮเดกเกอร์ที่ส่งผลให้เกิดอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรม และสร้างให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างไฮเดกเกอร์ และทิพย์สุดา ที่ได้นำเอาแนวคิดของไฮเดกเกอร์มาต่อยอด* คำถามที่เกิดขึ้นตรงที่ว่า แล้วอะไรคือประเด็นสำคัญ ๆ ที่จะเปิดโอกาสให้เราเข้าใจถึงแนวคิดที่ประกอบสร้างและเป็นพื้นฐานของปรากฏการณ์วิทยาของไฮเดกเกอร์ ในส่วนนี้จะขอนำเสนอถึงที่มาที่ไปก่อนที่จะกลายมาเป็นปรากฏการณ์วิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในจุดที่มีความละเอียดอ่อน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างไฮเดกเกอร์กับการเข้าเป็นสมาชิกนาซีเยอรมัน เป็นผลให้เกิดประเด็นที่เรียกว่า “รากเหง้า” ซึ่งจะนำเสนออย่างละเอียดต่อไป

ดร. เกษม เพ็ญภินันท์ ไว้ว่า งานของมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ สามารถแบ่งได้ออกเป็น 3 ช่วง (เกษม เพ็ญภินันท์, 2552) คือ ในช่วงแรกประมาณปี ค.ศ. 1927 (พ.ศ. 2470) คือ เป็นปีที่เกี่ยวข้องกับงานเขียนชิ้นสำคัญคือ *being and time* ในงานเขียนช่วงนี้ความหมายและนัยยะของคำว่า “การเป็น การดำรงอยู่ และตัวตน” (dasein's being) จะมีความเป็นอัตวิสัย (subjectivity) เช่นในคำอธิบายที่ว่า “the being for whom being is a question” ซึ่งเป็นการตั้งคำถามต่อสภาวะการเป็นอยู่ การมีตัวตนและการดำรงอยู่ของปัจเจก นำเสนอภาพของการพิจารณาตัวตนที่แตกต่างไปจากการพิจารณาความสัมพันธ์แบบวิทยาศาสตร์ คือ แยกพิจารณาในตำแหน่งแห่งที่ของบุคคลที่ 3 หรือจากมุมมองของพระเจ้า แต่วางตำแหน่งแห่งที่ในการพิจารณาตัวตนอยู่ “ใน” ความสัมพันธ์กับปัจเจกอื่น ๆ สภาพแวดล้อม และโลก งานเขียนในช่วงแรกของไฮเดกเกอร์เป็นงานที่ถูกกล่าวถึงและถูกนำไปใช้มากที่สุด ในช่วงที่สองคือ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1933 (พ.ศ. 2476) แนวคิดเรื่อง “ตัวตน” เริ่มถูกนำมาเข้ามาผนวกและเชื่อมโยงต่อการเข้าร่วมสนับสนุนและเป็นสมาชิกนาซีของไฮเดกเกอร์ ซึ่งทำให้ความคิดและความหมายของ being และ dasein เปลี่ยนไปเกิดการผูกโยงเข้าไปกับแนวคิดที่ว่า “rising from the ground” ทำให้มันมีนัยยะของเรื่องความเฉพาะเจาะจง รากเหง้า การติดยึดอยู่กับพื้นดินและแน่นอนว่า คือความเป็นเยอรมันนั่นเอง และ ช่วงที่สามคือ ช่วงประมาณหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง หรือหลังจากปี ค.ศ. 1945 (พ.ศ. 2488) หลังจากที่ไฮเดกเกอร์กลับเข้ามารับตำแหน่งเป็นอาจารย์ผู้อาวุโสที่มหาวิทยาลัยฟาร์บูร์คอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในช่วงหลังนี้ไฮเดกเกอร์ยังคงใช้เวลาใน “กระท่อม” เล็ก ๆ ในภูเขา Todtnauberg ที่อยู่ห่างออกไปจากมหาวิทยาลัยฟาร์บูร์คประมาณ 20 กิโลเมตร (Sharr, 2007) ในช่วงเวลานี้ไฮเดกเกอร์ให้ความสำคัญต่อเรื่อง ภูมิประเทศ ภูมิทัศน์ ความเล็กที่สวยงามของท้องทุ่ง บทกวีต่าง ๆ ซึ่งคาดว่าจะเป็นแรงบันดาลใจเกิดการเขียนถึงการย้อนคืนสู่สภาวะของตัวตนที่แท้อีกครั้ง การแยกตัวออก ความโดดเดี่ยว และความตามกลายเป็เป้าหมายที่ทำให้ปัจเจกดำรงตัวตนที่แท้จริงของตัวเองเอาไว้ได้ ซึ่งเชื่อว่างานเขียนในช่วงที่สามนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ปรากฏในงานเขียน *กังสตาลแห่งความคิด* (ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์, 2543) ที่ว่าด้วยเสียงแว่วของกระดิ่งและกังสตาล

Being and Dasein

“อะไรคือความหมายของการมีชีวิตอยู่” เป็นคำถามที่ดูเหมือนจะเป็นพื้นฐานของความคิดของไฮเดกเกอร์ที่เริ่มต้นในการสืบค้นและตั้งถามต่อชีวิต ตัวตน และการดำรงอยู่ แนวคิดเรื่อง “ตัวตน” (being) หรือถ้าจะเขียนให้ชัดเจน คือ Dasein’s Being ตามความหมายของไฮเดกเกอร์แล้วถือได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของกรอบทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาทั้งหมดก็ว่าได้ คำอธิบายของคำ ๆ นี้มีมากมายและหลากหลาย แต่ในบทความนี้จะเขียนถึงโดยเฉพาะในส่วนที่เชื่อมโยงไปสู่งานสถาปัตยกรรม พื้นที่ และสภาพแวดล้อมที่มีผลต่อการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของตัวตน และเชื่อมโยงไปยังเขียนของทิพย์สุดาที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่อง being นี้อย่างมาก

ถ้าจะอธิบายอย่างย่อเกี่ยวกับที่มาของแนวคิดเรื่อง Dasein’s Being นี้ น่าจะเริ่มจากตรงที่ว่า ไฮเดกเกอร์ ตั้งคำถามต่อ “ความจริง” ที่เกิดขึ้นและการเข้าถึงได้นั้น จะต้องเข้าผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ตรรกะของเหตุและผล ซึ่งจำเป็นต้องพิสูจน์ได้ชัดได้ อีกรั้ง “เทคโนโลยี” (technology) เป็นสิ่งที่ไฮเดกเกอร์มองว่ามีอิทธิพลอย่างมากที่สุดต่อการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ ตั้งแต่มนุษย์ได้เริ่มสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ มันได้แทรกซึมเข้าไปในการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ เข้าไปปรับเปลี่ยนให้กระทำและความคิดของมนุษย์ให้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม ไม่ใช่เทคโนโลยีหรือเครื่องจักรกลเกิดอาการบ้าคลั่งหรือเราเทียบความผิดพลาดในการทำงานของตัวเราเองกับเครื่องจักรกล แท้จริงแล้วเทคโนโลยีได้เข้ามาปกคลุม บิดเบือน และเปลี่ยนทำที่ต่อความรู้ ความคิด และความตั้งใจของเรา เทคโนโลยีกลายเป็นตัวตนของเรา (<http://www.regent.edu/acad/schcom/rojc/mdic/martin3.html>, 10 พฤษภาคม 2553) ไม่เพียงแค่ว่าภาพที่ปรากฏต่อสายตาของเขา แต่ไฮเดกเกอร์ยังตั้งคำถามต่อการพิจารณาถึงการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของ “ตัวตน” ภายใต้กระบวนการนี้ด้วย คือ ภายใต้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่สืบทอดทางความคิดจาก เรเน่ เดส์การ์ต (Rene Descartes, 1590-1650) ในเรื่องเกี่ยวกับจิตการรับรู้ ในกระบวนการนี้เราสามารถพิจารณาความสัมพันธ์ตัวเรา (subject) และวัตถุ (object) หรือปัจเจกอื่น ๆ จากตำแหน่งที่อยู่นอกความสัมพันธ์ หรือตำแหน่งที่จากบุคคลที่สามซึ่งนั้นหมายความว่าเรากำลังมอง “ตัวตน” ของเราจาก

สายตาของพระเจ้ามอง แยกออกจากความสัมพันธ์ใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อมโยงจากสภาพแวดล้อม บริบท จารีต ประเพณี อคติ หรือจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ โดยไม่ได้สนใจเลยว่าความเชื่อมโยงเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะสอดผสานกันเข้ามาประกอบสร้างขึ้นมาเป็น “ตัวตนและการดำรงอยู่” ของเรา (เกษม เพ็ญภินันท์, 2553)

ดังนั้น สิ่งที่ไฮเดกเกอร์เสนอคือ การพิจารณาถึง “ตัวตนและการดำรงอยู่” จะต้องเกิดจากกระบวนการทัศน์ใหม่ คือจะต้องพิจารณาอยู่ภายในความสัมพันธ์ ภายใต้บริบทเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อม จารีต ประเพณี อคติ จิตสำนึกประวัติศาสตร์ หรือพูดอีกอย่างคือ จะต้องเชื่อมโยงกับ “โลก” (the world) นอกจากจะพิจารณาถึง “ตัวตนและการดำรงอยู่” การที่จะเข้าถึง “ความจริง” ก่อนที่จะถูกครอบงำด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้นั้น มีความจำเป็นต้องย้อนกลับไปก่อนที่จะถูกปรุงแต่ง การมีอยู่ของเราเองต่างหากที่ถูกปกคลุมให้มืดมัวภายในสังคมปัจจุบัน เราควรที่จะต้องพยายามเชื่อมความสัมพันธ์กับโลกใหม่” (Sharr, 2007) อะไรคือเงื่อนไขหรือปัจจัยที่จะทำให้เกิดการย้อนคืนปรับเปลี่ยนสถานะไปสู่โลกก่อนหน้าที่จะถูกวิพากษ์และการวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ครอบงำ หรือการผูกโยงกับมิติทางประวัติศาสตร์ ซึ่งตรงนี้เองที่จะทำให้เราเข้าใจท่าทีของไฮเดกเกอร์ต่อสถาปัตยกรรมและพื้นที่ได้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะในหัวข้อเรื่องความแตกต่างระหว่าง “object” และ “thing”

การเปลี่ยนสถานะระหว่าง Object และ Thing

ประเด็นเรื่องความแตกต่างระหว่าง “object” และ “thing” จำเป็นที่จะต้องขยายผล เพราะจะเป็นสิ่งที่ทำให้เราเข้าใจถึงความหมายที่ว่า “สิ่งต่าง ๆ รอบ ๆ หรือสภาพแวดล้อมที่เปิดเผยให้เรารับรู้” (disclosure) มันเป็นอย่างไร มีความเกี่ยวข้องกับ “ตัวตนและการดำรงอยู่” อย่างไร ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจก่อนว่าแนวคิดเรื่อง “thing” ไม่สามารถแปลเป็นภาษาไทยได้ว่า “สิ่ง” อย่างตรงไปตรงมา แต่น่าจะแปลได้ในนัยยะที่ว่า “ความเป็นสิ่ง” หรือ thingness หรือ “ดูราวกับว่า” ซึ่งมีความใกล้เคียงกับคำว่า “สิ่ง” นี้มากที่สุด แต่ยังไม่ใช้สิ่งนี้ในตัวของมันเอง บางคนอาจจะอธิบายว่า “ความเป็นสิ่ง” นี้เสมือนโยบาง ๆ ที่อยู่ปกคลุมเคลือบวัตถุสิ่ง ๆ นั้น และต่อไปผู้เขียนจะหมายถึง พื้นที่

เอาไว้ด้วย ดังนั้นแล้ว ให้เราลองพิจารณาจากคำพูดที่ว่า การศึกษาทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาคือการที่เราจะทำการศึกษาโดย “return to a thing” จึงไม่ใช่มีความหมายว่าเป็นการ “ย้อนกลับไปสู่สิ่งของหรือวัตถุ” แต่เป็นการย้อนกลับไปคิดและพิจารณาถึง “ความเป็น” สิ่งของ (thing) หรือ “ความเป็น” วัตถุของมันมากกว่าที่จะพิจารณาวัตถุหรือสิ่ง ๆ นั้นในฐานะที่เป็นแต่วัตถุทางกายภาพ (object) แต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งในจุดนี้เองที่ ไฮเดกเกอร์ ทำให้เราได้เห็น ในตัววัตถุสิ่งของหรือสิ่งที่เราพิจารณานั้น สามารถแยกออกเป็นสองสถานะ คือ สถานะทางกายภาพ หรือที่เรียกว่า “object” คือพิจารณาไปตามสิ่งที่เห็น ตามสิ่งที่สามารถจับต้องได้ และสถานะทางนามธรรม หรือที่เรียกว่า “thing” คือพิจารณาตามสิ่งที่รับรู้ ตามสิ่งที่สามารถรู้สึกและจำได้ และมีกระบวนการบางอย่างที่เกิดขึ้นในการเปลี่ยนหรือการข้ามสถานะ ระหว่าง object และ thing เราอาจจะให้คำอธิบายได้ว่า “วัตถุ” ที่แสดงให้เห็นด้วยตาให้จับต้องได้และที่วัดได้ด้วยมาตรวัด (object) สะท้อนให้เห็นถึงความไม่มีตัวตนที่แท้ การที่จะหวนคืนกลับไปหาตัวตนที่แท้จริงนั้นจะต้องก้าวข้ามพ้นสิ่งที่แสดงให้เห็นด้วยตาจับต้องได้หรือวัดได้ นั่นคือสิ่งที่วัตถุจะแสดงสถานะที่แท้จริงออกมาเรียกว่า “ความเป็นวัตถุ” (thing) นั่นเอง

ข้อสรุปตรงจุดนี้ เราสามารถสรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนสถานะระหว่าง “object” และ “thing” นั้นเป็นเสมือนแนวคิดในการย้อนคืน หวนคืน หลีกหนีจากการครอบงำจากกระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แนวคิดนี้ทำให้เราคิดย้อนกลับไปถึงเงื่อนไขของความสัมพันธ์ระหว่าง “ความมีตัวตนและความไม่มีตัวตน” และ “การดำรงอยู่และความว่างเปล่า” อย่างไรก็ตามมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจว่าการย้อนคืนนี้หรือการกลับไปหาการมี “ตัวตน” ในยุคก่อนวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ หรือ “ความจริง” ในยุคก่อนที่วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ครอบงำนั้นไม่เป็นเพียงแค่สิ่งสมมติ ไม่ใช่อยู่แต่ในฐานะของนามธรรมจับต้องไม่ได้และไม่ใช้โมเดลทางความคิดที่เชื่อว่าการดำรงอยู่ของมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยอื่น ๆ เช่น พลังทางเพศ ความฝัน ฯลฯ ตามความคิดความเชื่อของการศึกษาในเชิงจิตวิเคราะห์ แต่มันเป็นสิ่งที่อยู่เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ ดังข้อความที่ได้หยิบยกมาข้างต้น “ความเป็นสิ่ง” นี้มีอยู่ก่อนมนุษย์และมีอยู่เสมอก่อนที่จะพยายามคิดถึงมัน” (Sharr, 2007)

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระบวนการ “ก้าวข้าม” ของสถานะ

สิ่งที่น่าจะคลี่คลายต่อคือ อะไรคือเงื่อนไขหรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระบวนการของการเปลี่ยนสถานะหรือเกิดการก้าวพ้นจากการพิจารณาสิ่งที่มองเห็น (object) ไปสู่สถานะที่อยู่ที่แท้จริง (thing) ปัจจัยที่นำนี้ได้จากงานเขียนของ คริสเตียน โนเบอร์ก-ซูลส์ ที่นำเอาปรากฏการณ์วิทยาในระดับญาณวิทยามาปรับสู่ระดับปฏิบัติการ ที่สามารถทำให้เห็นถึงกระบวนการของการก้าวข้ามอย่างเป็นรูปธรรมโดยอาศัย พื้นที่และสถาปัตยกรรมเป็นตัวอธิบาย

สำหรับ โนเบอร์ก-ซูลส์ สถาปัตยกรรมควรจะถูกจัดอยู่ในฐานะเช่นเดียวกับ ศิลปะ เพราะมันจะช่วยทำให้มนุษย์สามารถสร้างประสบการณ์แห่งชีวิต (life-situation) ซึ่งมีเค้าโครงความคิดมาจากคำว่า “โลกแห่งชีวิต” (Life-world) หรือ โลกก่อนหน้าการเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เป็นโลกของการผสมผสาน ความกำกวม ความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพูดอีกนัยยะหนึ่งคือ โลกที่ยังเชื่อมโยงอยู่กับศาสนา และความลึกลับ (magical world) นั่นคือสิ่งที่ โนเบอร์ก-ซูลส์ เชื่อว่ามีความหมาย (meaningful) และศิลปะยังทำหน้าที่นี้อยู่ เช่นเดียวกับกับบทกวี (poetry) (Norberg-Schulz, 1980) นอกจากอาศัยเครื่องมือทางศิลปะและบทกวีแล้ว รวมทั้งการวางตำแหน่งแห่งที่ของสถาปัตยกรรมให้อยู่ในตำแหน่งของศิลปะและบทกวี ด้วยการใช้งานและการอยู่อาศัย (use and dwelling) ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนสถานะและก้าวข้าม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราพูดถึง การที่พื้นที่ทางกายภาพเปลี่ยนสถานะ (physical incarnation) ไปเป็น “จิตวิญญาณของถิ่นที่” (spirit of place) ซึ่งเน้นถึงการอาศัยและประสบการณ์ที่อยู่เหนือไปกว่าการยกย่องทางด้านความงามในด้านการออกแบบทางกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว (Sharr, 2007) เช่นเดียวกับไฮเดกเกอร์ “จิตวิญญาณของถิ่นที่” ให้ความสำคัญกับความทรงจำ (memories) การจำได้ (remembered) มากกว่าสิ่งที่ปรากฏต่อสายตา (Sharr, 2007)

ดังนั้น “จิตวิญญาณของถิ่นที่” จึงถูกมองว่าเป็นความเป็นจริงที่จับสัมผัสได้ ที่เผชิญหน้าได้ในชีวิตประจำวันสำหรับการอยู่อาศัย⁵ และสำหรับสถาปัตยกรรมแล้ว โนเบอร์ก-ซูลส์ เชื่อว่าหน้าที่ของสถาปัตยกรรมคือ การช่วยทำให้มนุษย์สามารถมองเห็น เป็นช่องทางหรือ เอื้อให้เกิดโอกาสในการเข้าไปสู่ “จิตวิญญาณของ

ถิ่นที่”⁶ ดังนั้น หน้าที่ของสถาปนิก คือ ช่วยปรับเปลี่ยน ความเป็นกลางของ “พื้นที่” (ในฐานะที่มันเป็น object) สร้างสรรค์ให้เป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงอยู่ของคนและสภาพแวดล้อม ก่อให้เกิดเป็น “จิตวิญญาณของถิ่นที่” (thing) ที่มีความหมายหรือสร้างความเชื่อมโยงการอยู่อาศัยของคนเข้ากับโลกแห่งชีวิต หรือ “โลกอย่างที่มีนัยเป็น” โดยอาศัยการออกแบบของสถาปนิกนั่นเอง มันคือแนวทางที่มองสถาปัตยกรรมในฐานะของปรากฏการณ์ ผ่านการใช้งานและการอยู่อาศัยมากกว่าในฐานะของความงามทางกายภาพและการออกแบบ ดังนั้น เงื่อนไขและปัจจัยที่จำเป็นที่จะทำให้เราสามารถเห็นสถาปัตยกรรมในฐานะดังกล่าวได้ก็คือ จะต้องมองสถาปัตยกรรมในลักษณะที่มีมันมีตัวตน จับต้องได้ มองเห็นได้ ตอบสนองต่อการอาศัยอยู่ และการใช้ชีวิต หรือต้องมองให้เห็นถึงความหมายของสถาปัตยกรรมที่มีต่อผู้คนที่อาศัยในมัน มิใช่ความหมายที่เราใส่ลงไป (no meaning but meaningful)⁷

โนเบอร์ก-ซูลส์ กล่าวว่า การที่จะเข้าไปคลี่คลาย ถึง การเกิดขึ้นของ “ถิ่นที่” (place หรือ พื้นที่ในฐานะที่เป็น thing) ได้ นั้น จำเป็นต้องเข้าใจถึง คุณสมบัติของพื้นที่ (space หรือพื้นที่ในฐานะที่เป็น object) ที่จับต้องได้เสียก่อน เช่น การพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “ข้างนอก” และ “ข้างใน” สามารถพิจารณาว่า พื้นที่เป็นส่วนหนึ่งที่ยึดออกจากกระยางของร่างกายมนุษย์ หรือพิจารณาถึงการขยายตัวของพื้นที่ และการปิดล้อมที่อาจจะนำไปสู่ การพิจารณาแบบ “รูปสัญลักษณ์และฐาน” (figure and ground) และแม้แต่พิจารณาใน “แนวนอน” และ “แนวตั้ง” ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างแผ่นดินและท้องฟ้า ความเป็นศูนย์กลาง ทิศทาง และจังหวะ ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญในการพิจารณาพื้นที่ในเชิงกายภาพ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้แท้จริงแล้วเรากำลังพิจารณาถึง “ระยะห่างระหว่างสิ่งต่าง ๆ” (proximity) มันคือ “ชนิด” ของการพิจารณาระยะห่างต่าง ๆ และมันเป็น “หลักการของความสัมพันธ์” ที่เกิดขึ้นจากทฤษฎีการรับรู้ตนเอง (Norberg-Schulz, 1980) ซึ่งประเด็นเหล่านี้พบใน *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์-ปฏิบัติการณ์* (ทิพย์สุตา ปทุมมานนท์, 2547) ซึ่งเป็นเล่มที่แสดงให้เห็นถึงแนวทางในการเข้าสู่ “เครื่องมือ” และ “วิธีการ” เข้าถึงปรากฏการณ์

บทสังเคราะห์: การทำความเข้าใจในตัวเอง การกลับไปสู่ตัวตนความเป็นตัวเอง

ถ้าเราย้อนกลับไปพิจารณางานเขียนของ ทิพย์สุตา ทั้ง 4 เล่ม: *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม* (2539) *สถาปัตยกรรมกึ่งสถาลแห่งความคิด* (2543) *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิบัติการณ์* (2547) และ *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ์* (2549) เทียบเคียงกับการสำรวจแนวคิดของไฮเดกเกอร์ และการเชื่อมโยงต่อไปยังงานเขียนของ โนเบอร์ก-ซูลส์ นั้นจะพบว่า งานเขียนของทิพย์สุตา ก่อนข้างจะครอบคลุมเนื้อหาต่าง ๆ เอาไว้อย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาถึงตัวตน การก้าวข้ามและการเปลี่ยนสถานะ พื้นที่ จิตวิญญาณของถิ่นที่ และถิ่นฐาน บทกวี อาศัยเสียงแห่งกึ่งสถาล และพูดถึงการมีตัวตน รวมถึง “วิธีการต่าง ๆ” ที่สามารถช่วยทำให้เกิดกระบวนการปรับเปลี่ยนสถานะหรือกลับไปสู่โลกอย่างที่มีนัยเป็นได้ อย่างไรก็ตาม ในบทความนี้ ข้อวิพากษ์ที่ต้องการนำเสนอมีอยู่สองประเด็นหลัก คือ

1. โครงสร้างของการเขียนและการเรียบเรียงเนื้อหาโดยที่รายละเอียดบางอย่างไม่ได้ถูกรวมเอาไว้ด้วย
2. ความคลุมเครือในประเด็นเรื่อง รากเหง้าและความแท้ และประสบการณ์ร่วมซึ่งจะนำไปสู่ข้อโต้แย้งเรื่องรากเหง้าและอัตลักษณ์

โครงสร้างของการเขียนและการเรียบเรียงเนื้อหาโดยธรรมชาติของเนื้อหา ความรู้ และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ ปรากฏการณ์วิทยา ในงานเขียนของทิพย์สุตานั้นมีมากและซับซ้อน ยากต่อการอธิบายให้เข้าใจเป็นขั้นตอน ดังนั้น โครงสร้างของชุดการเขียนของทิพย์สุตานั้น อาจจะเปรียบเทียบได้ว่าเป็นการนำเอาช่วงเวลาการเขียนของไฮเดกเกอร์ทั้งสามช่วง (ดังที่ได้อธิบายไปแล้วช่วงต้น) มาผสมรวมกันและเรียบเรียงขึ้นใหม่โดยมิได้ให้บริบททางประวัติศาสตร์และความเชื่อมโยงของที่มาที่ไปของความรู้ดังกล่าว ซึ่งอาจจะนำเสนอได้ดังนี้ *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม* (2539) เทียบได้กับการเอาแนวคิดของไฮเดกเกอร์และโนเบอร์ก-ซูลส์ มาผสมผสานกันแล้วนำเสนอในภาพรวม *สถาปัตยกรรมกึ่งสถาลแห่งความคิด* (2543) เทียบได้กับงานเขียนช่วงที่สามของไฮเดกเกอร์ที่เน้นบทบาทและหน้าที่ของศิลปะ และบทกวี โดยเฉพาะแสดงออกในรูปของ

การเขียนและจัดหน้ากระดาษของหนังสือ *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิสัมพันธ์* (2547) เริ่มเน้น “วิธีการ” ที่จะเข้าสู่การบันทึก และถ่ายทอดปรากฏการณ์ออกมาได้อย่างไร เน้นประเด็นเรื่อง “การรับรู้” ผ่านผัสสะต่าง ๆ และ *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ* (2549) ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของพื้นที่และการอธิบายถึงจิตวิญญาณของถิ่นที่ ตามที่ทิพย์สุดาได้ใช้แนวคิดของไฮเดกเกอร์ และโนเบิร์ต-ชูลส์ ในการเข้าสู่พื้นที่ บันทึก และถ่ายทอดออกมา อย่างไรก็ตาม ในตัวอย่างเหล่านี้ทิพย์สุดา ก็มีอธิบายถึงวิธีการใช้ เครื่องมือต่าง ๆ การอธิบายว่าจะเข้าถึง บันทึก และถ่ายทอด “จิตวิญญาณของถิ่นที่” ออกมาตามที่ปรากฏในหนังสือได้อย่างไร ดังนั้น ตามมุมมองของผู้เขียน “หน่วยวิจัย” และ “เครื่องมือ” เพื่อที่จะสามารถเข้าถึง บันทึก และถ่ายทอดปรากฏการณ์เป็นสิ่งที่น่าจะนำมาขยายต่อในงานเขียนของทิพย์สุดา ประเด็นเหล่านี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งและน่าคลี่คลายให้ชัดเจน *ความคลุมเครือในการใช้แนวคิดเรื่อง รากเหง้าและความแท้ และประสบการณ์ร่วม ในคำอธิบายเชิงสถาปัตยกรรม* ซึ่งประเด็นนี้ถือได้ว่าเป็นประเด็นหลักของผู้เขียนที่มีต่องานของทิพย์สุดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเชื่อมโยงต่อความคิดของไฮเดกเกอร์ และ โนเบิร์ต-ชูลส์ ในงานเขียนของทิพย์สุดาสะท้อนให้เห็นว่า ทิพย์สุดาตีความคำว่า “เฉพาะเจาะจง” และ “ถิ่นที่” ในความหมายเดียวกันกับวัฒนธรรม ภาษา ซึ่งนำไปสู่คำว่า รากเหง้าและอัตลักษณ์ของความเป็นไทย นั่นหมายความว่า ทิพย์สุดาเชื่อว่าอัตลักษณ์ของความเป็นไทยนั้นมีอยู่จริง และจำเป็นจะต้องนำกลับมาหรือถ้าอาศัยสิ่งนี้จะทำให้กลับไปสู่โลกอย่างที่มีมันมาได้ ตรงจุดนี้เองที่ทําให้เกิดข้อโต้แย้ง เพราะถ้าอธิบายสถาปัตยกรรม โดยใช้มุมมองด้านปฏิบัติการออกแบบสถาปัตยกรรมคือพื้นที่ที่ถูกกำหนดสร้าง ถูกปรุงแต่งอย่างประณีตบรรจง^๑ ให้สามารถทำหน้าที่ในการเชื่อมโยงคนเข้ากับโลกแห่งชีวิตของเขา ดังนั้น สถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นอย่างเฉพาะเจาะจงสำหรับคน ๆ หนึ่งอาจจะไม่สามารถทำให้อีกคนหนึ่ง ที่มีชีวิตคนละแบบ มีความคิด ความเชื่อ ความทรงจำ ความรู้สึกคุ้นเคยแตกต่างกันสามารถเข้าสู่กระบวนการในการเปลี่ยนสถานะได้ หรือถ้าพิจารณาในมุมที่กว้างขึ้น โดยใช้มุมมองด้านการวิจัยสถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมไม่ใช่เป็นเพียงแค่พื้นที่ในระดับปัจเจก ทว่าทำหน้าที่ในระดับหมู่บ้านหรือเมือง ประสบการณ์ร่วมที่เกิดขึ้นกับแต่ละปัจเจกตรงนั้นอาจจะมีความใกล้เคียงกัน เพราะมี

ประวัติศาสตร์ร่วมกัน มีวัฒนธรรมร่วมกัน ใช้ภาษาในการอธิบายสิ่งต่าง ๆ เหมือน ๆ กัน แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีความจำเป็นที่จะต้องมีความแตกต่าง เพราะเราไม่สามารถใช้ประสบการณ์ของคนๆ หนึ่งที่มีต่อสถาปัตยกรรมหรือพื้นที่นั้น ๆ อธิบายเหนือประสบการณ์ของปัจเจกอื่น ๆ เพราะเมื่อไหร่ก็ตามที่ *การทำความเข้าใจในตัวเอง ของตัวเองเริ่มกลายเป็นการกำหนดความเข้าใจของคนอื่น ๆ เมื่อนั้น แนวคิดทางปรากฏการณ์วิทยาเริ่มพร่ามัว และเกิดเป็นสิ่งที่หลายต่อหลายคนมองเห็น “อันตราย” ที่อยู่ในกรอบพิจารณาของไฮเดกเกอร์ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง “รากเหง้า” และ “ความแท้”*^๑ (Harvey, 1993)

อดัม ชาร์ล อ้างถึงข้อโต้แย้งของอดอร์โน ที่มีความต้องการของ ไฮเดกเกอร์ ในประเด็นเรื่อง “ความแท้” (Authenticity) ดังที่เขียนเอาไว้ด้านบนว่า “ความแท้เป็นสิ่งที่อันตรายเพราะมันก่อให้เกิดการแบ่งแยกและมีโอกาสให้เกิดการคัดออก โดยเฉพาะเมื่อถูกนำมาใช้ต่อประเด็นเรื่อง ความเฉพาะเจาะจงเชิงวัฒนธรรม และในกรณีนี้ (หมายถึงภายในความคิดของไฮเดกเกอร์) มันคือ รากเหง้าของเยอรมัน” (Sharr, 2007) หลาย ๆ คนมองว่าแนวคิดของไฮเดกเกอร์มีความเป็นโรแมนติคนิยมอยู่สูง เช่น การย้อนกลับไปหาอดีตอันหอมหวาน การหวัดคืนกลับไปในช่วงเวลาที่มนุษย์มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับธรรมชาติ ดังเช่นที่เขาเขียนงานที่มีความเกี่ยวข้องกับถิ่นที่ (place) เช่น ในงานเขียน “Building Dwelling Thinking” (Heidegger, 1951; 1997) แต่ภายในความโรแมนติคนิยมนี้เองที่หลายต่อหลายคนเช่นกันมองว่า มีความเป็นชาตินิยมเยอรมันอยู่สูง และมีความอันตรายอยู่มาก เพราะว่ามีคนบางคนหรือบางกลุ่มที่รับการชื่นชมต่อการมีอยู่ การตั้งถิ่นฐานอยู่ และเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่นี้ คนอื่น ๆ หรือการดำรงอยู่ของคนอื่น ๆ เท่ากับถูกกีดกันออกไปจากความคิด และการมีส่วนร่วมในพื้นที่นี้ในเวลาเดียวกัน และนี่คือผลของเชื้อชาตินิยม (Racism) และผลกระทบย้อนกลับของมัน ดังนั้น การที่จะอ้างถึงความแท้ (authenticity) บนพื้นแผ่นดิน จึงมีอันตรายเพราะมันแสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกและโอกาสในการคัดออกโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราพูดถึงความเฉพาะเจาะจงทางวัฒนธรรม (Sharr, 2007)

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำว่า “การอยู่อาศัยที่สะท้อนให้เห็นตัวตน” อาจจะไม่ได้มีความหมายในทำนองเดียวกันกับคำว่า “รากเหง้า” หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือ ในขณะที่มีความหมายของ “การอยู่อาศัย” ต้องการเน้น

ที่ผลลัพธ์ของการผสมผสาน หรือสานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ที่เกิดขึ้นกับคน ๆ นั้น อย่างเฉพาะเจาะจง เกิดขึ้นภายในโน้มนำนึก เป็น “การทำความเข้าใจในตัวเอง” โดยมีได้สนใจว่าจะต้องสื่อออกมาถึงคนอื่น ๆ หรือไม่ หรือจำเป็นต้องตั้งให้คนอื่น ๆ เข้ามาอยู่ในได้ร้อมของการผสมผสานด้วยกันหรือไม่ แต่ความหมายของ “รากเหง้า” กลับให้น้ำหนักที่การรวมกลุ่ม การอ้างสิทธิ ความแท้ การยึดมั่นถือมั่นในแก่นแกน หรือการกำหนดความชอบธรรม โดยที่ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อม หรือพูดอย่างสุดโต่งก็คือ ในความหมายของ “รากเหง้า” นั้นไม่ได้คำนึงถึงตัวตนการดำรงอยู่และการอยู่อาศัย (being – dwelling) มากเท่ากับความต้องการอ้างถึงความแท้และความพิเศษเหนือคนอื่น ๆ มากกว่า (authenticity – superiority)

เพื่อสนับสนุนการตีความดังกล่าว บทความที่มีชื่อว่า “From Space to Place and Back Again: Rethinking Heidegger” เขียนโดย เดวิด ฮาร์วี (Harvey, 1993) เป็นบทความที่ ฮาร์วีใช้แนวคิดของไฮเดกเกอร์ โดยเฉพาะเรื่อง “รากเหง้า” และ “ความแท้” มาเป็นตัวอย่าง ถึงข้อจำกัดในการอ้างสิทธิเหนือประเด็นทั้งสอง ฮาร์วีเชื่อว่า ในแนวคิดดังกล่าว ยังมีร่องรอยของ “บุคคล” (agency) ในวิธีการมองและอธิบายถิ่นที่ แต่ไม่ได้อ้างถึงสิทธิเหนือ “บุคคล” อื่น ๆ ผ่านประเด็นเรื่องรากเหง้าและความแท้ เนื่องจาก “รากเหง้า” ของคนเราในปัจจุบันเมืองที่เกิด ถิ่นที่ที่อยู่อาศัยและเติบโต เป็นไปตามทิศทางและกระแสของการพัฒนาตามโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ทำให้เราไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่า อะไรคือ “รากเหง้า” ของคนในเมือง อะไรคือ “ความแท้” ของถิ่นที่ เพราะโครงสร้างของเมืองและถิ่นที่ที่ถูกสร้างขึ้นนั้น มีการประกอบสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา มีการเปลี่ยนแปลงและผสมผสานกับสิ่งต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา เมื่อกำหนดอย่างหนึ่งอย่างใดไปว่า คือ “รากเหง้า” หรือ “อัตลักษณ์” จะทำให้เกิดปัญหาได้ เช่น เป็นอัตลักษณ์ของใคร เมื่อใดที่เกิดขึ้น เพื่อใคร จะเป็นผลลัพธ์เพื่อตอบสนองต่อระบบทุนนิยมหรือไม่ และที่สำคัญการกำหนดว่าอัตลักษณ์ของถิ่นที่เกิดจากการต่อเชื่อมกับอัตลักษณ์ของคนที่อยู่ ณ ถิ่นที่นั้น ยิ่งทำให้เกิดปัญหามากขึ้น เพราะนั่นหมายถึงการกีดกันอัตลักษณ์และรากเหง้าของคนกลุ่มอื่น ๆ ในถิ่นที่นั้น ๆ ไปในเวลาเดียวกัน ฮาร์วีกล่าวว่า เราไม่มีทางรู้แน่นอนเลยว่า อัตลักษณ์ที่ประกอบสร้างกันเข้ามา

นั้นมาจากที่ไหน เวลาใด โดยใครบ้าง ดังนั้น จึงไม่น่าที่จะนำเอาประเด็นเรื่องความแท้ และรากเหง้าเข้ามาในการค้นหาและกำหนดอัตลักษณ์ของคนและของถิ่นที่เลย (Harvey, 1993)

คำถามที่เกิดขึ้นคือ ถ้าเป็นไปตามแนวคิดที่ ฮาร์วีโต้แย้ง “รากเหง้า” และ “ความแท้” เป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์สร้างชนิดหนึ่ง จะมีประโยชน์อะไรในการอ้างสิทธิเหนือประเด็นทั้งสอง ประเด็นเรื่อง “ความเฉพาะเจาะจง” ในการสร้างและการอาศัยอยู่ (building-dwelling) ตามความหมายของไฮเดกเกอร์ อาจจะไม่ต้องการการอ้างสิทธิเหนือความเป็นเจ้าของถิ่นที่ – การคัดออกของคนอื่น ๆ ภายในถิ่นที่ในเวลาเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้เขียนเชื่อว่า “ความเฉพาะเจาะจง” นี้ มีนัยยะถึง ผลลัพธ์ของการผสมผสาน หรือสานคนเข้ากับสภาพแวดล้อมอย่างเฉพาะเจาะจง โดยผ่านกระบวนการทำความเข้าใจด้วยตัวเอง ตระหนักถึงความสำคัญของการผสมผสานนี้ นั่นคือความเฉพาะเจาะจงที่ว่า มากกว่าความเฉพาะเจาะจงในแง่ของความเป็น ความแท้ และมากกว่าการอ้างให้เกิดประสบการณ์ร่วม โดยอาศัยความเฉพาะเจาะจงนี้อธิบายเหนือประสบการณ์ของผู้อื่น ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว องค์ความรู้ที่ปรากฏการณ์วิทยาได้พยายามแหวกวงล้อมของความจริง – ที่ครั้งหนึ่งมีเพียงหนึ่งเดียวตามตรรกะทางวิทยาศาสตร์ กับต้องตกหลุมพรางของการตีความ – ที่ครั้งนี้ความจริงถูกกำหนดผ่านมายาคติของรากเหง้าทางวัฒนธรรม โดยไม่ได้คำนึงถึงประเด็นหลักของปรากฏการณ์วิทยา – การย้อนคืนสู่ตัวตนและการดำรงอยู่ (being) การเชื่อมโยงระหว่างคนและสภาพแวดล้อม (place) และการสร้าง-การอยู่อาศัย-การคิด (building-dwelling-thinking)

บทสรุป: บททวนแนวคิด “รากเหง้า” และ “ความแท้”

โดยสรุป เนื้อหาในบทความนี้เป็นการสืบค้นวิเคราะห์ สังเคราะห์ตัวทฤษฎีในงานเขียนชุด ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม ของทิพย์สุดา ซึ่งให้เห็นถึงความเชื่อมโยงและการได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก ไฮเดกเกอร์ โนแบร์ก-ซุสส์ มายิงทิพย์สุดา ผู้เขียนพบประเด็นสำคัญคือ มีความจำเป็นที่จะต้องเชื่อมโยงความคิดของไฮเดกเกอร์ในบริบทที่เกี่ยวข้องทางประวัติศาสตร์ มิเช่นนั้นจะไม่สามารถทราบถึงความคิดและที่มาของความคิดได้ การพิจารณาเทียบเคียงความคิดของไฮเดกเกอร์และงานเขียนของทิพย์สุดา

ทำให้เราเห็นว่า นอกจากประเด็นหลัก ๆ ของแนวคิดเรื่องปรากฏการณ์วิทยาที่ทิพย์สุดารับเอามาจากไฮเดกเกอร์แล้ว ยังมีรายละเอียดบางส่วนที่สำคัญโดยเฉพาะในเรื่องของ “หน่วยวิจัย” และ “เครื่องมือ” เพื่อการเข้าถึง บันทึก และถ่ายทอดปรากฏการณ์ออกมาให้ได้อย่างครบสมบูรณ์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ วิธีการที่ โนเบิร์ต-ชูลส์ และคนอื่น ๆ เช่น เอ็ดเวิร์ด ที ฮอลล์ ที่พยายามปรับเปลี่ยนแนวคิดของไฮเดกเกอร์ในระดับที่เป็นปรัชญามาสู่ระดับที่สามารถใช้ปฏิบัติได้ยังขาดการพูดถึงและอธิบายในงานของทิพย์สุดาอยู่ และส่วนที่สำคัญที่สุดที่ดูเหมือนจะมีการคลาดเคลื่อน หรือมีการตีความที่แตกต่างออกไปคือ ประเด็นเรื่อง “รากเหง้า” และ

“ความแท้” ในขณะที่ “ปรากฏการณ์วิทยา” ตามแนวคิดของไฮเดกเกอร์ รากเหง้าคือความพยายามเข้าใจตัวตนของตัวเอง ซึ่งอาจจะไม่สามารถกล่าวได้ถึงจุดกำเนิดตามช่วงเวลาที่มีการระบุอย่างเฉพาะเจาะจง “ปรากฏการณ์ศาสตร์” ของทิพย์สุดาดูเหมือนจะสร้างความสำคัญของ อัตลักษณ์ไทย ภาษาไทย และวัฒนธรรมไทย ซึ่งให้นัยยะของการหวนคืนอดีตอันหอมหวาน และก่อให้เกิดหลุมพรางทางความคิดโดยที่ อัตลักษณ์และรากเหง้าดังกล่าวจะกลายเป็นกรอบที่เข้ามาครอบงำความรู้ ที่ครั้งหนึ่งปรากฏการณ์วิทยามีจุดมุ่งหมายที่จะก้าวข้ามกรอบเหล่านี้

Note

- ¹ ผู้วิจัยไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะโจมตีงานวิจัยหรือวรรณกรรมคัดสรรต่าง ๆ ว่ามีข้อบกพร่อง หรือสร้างข้อโต้แย้งเพื่อล้มล้างทฤษฎีหรือผลของงานวิจัยที่เกิดขึ้น ตรงกันข้ามท่าทีของผู้วิจัยที่มีต่องานวิจัยหรือวรรณกรรมคัดสรร ถือว่างานวิจัยหรือวรรณกรรมคัดสรร เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญ เป็นชิ้นส่วนที่สำคัญในการสร้างพื้นความรู้และขยายรากฐานของ ประวัติศาสตร์และทฤษฎีสถาปัตยกรรมในประเทศไทย การนำเอางานวิจัยและวรรณกรรมคัดสรรต่าง ๆ มาถือว่าเป็นการสะท้อนและขยายความรู้ให้มีความชัดเจนและกว้างขวางยิ่งขึ้น
- ² เพื่อที่จะไม่สร้างความสับสน ในงานวิจัยชิ้นนี้ใช้คำว่า “ปรากฏการณ์ศาสตร์” ก็ต่อเมื่อเขียนถึงชื่อหนังสือ ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรมเท่านั้น ในส่วนอื่น ๆ ที่แปลมาหรือมีความหมายถึงทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาในงานวิจัยชิ้นนี้จะใช้คำว่า “ปรากฏการณ์วิทยา” เท่านั้น
- ³ ประเด็นเรื่อง “ความปรารถนา” (desire) เป็นประเด็นที่น่าพิจารณาเนื่องจาก “ความปรารถนา” เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ จิตวิเคราะห์ ใช้เป็นแนวคิดในคำอธิบายของการก่อรูปของอัตบุคคล (a mode of constituting subject) ในกรณีนี้แนวคิดดังกล่าวปรากฏในงานของทิพย์สุดา ผู้เขียนตีความว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการหาคำอธิบาย “ตัวตน” ที่จะช่วยทำขยายความในทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยาได้มากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อมโยงหรือความขัดแย้งระหว่างจิตวิเคราะห์และปรากฏการณ์วิทยามีชีวิตคู่ประสงค์หลักของงานเขียนชิ้นนี้ ดูเพิ่มเติมใน ทิพย์สุดา ปทุมานนท์ (2547, หน้า 104)
- ⁴ ปรากฏการณ์วิทยาในสายมนุษยนิยม (Humanism-Humanistic Philosophy) เน้นการทำความเข้าใจในชีวิตมนุษย์และโลกที่เขาอาศัยอยู่ เปิดพรมแดนของจิตใจอย่างถ่องแท้และรอบด้าน ในปรากฏการณ์ หรือสถานการณ์แห่งชีวิต ผู้ศึกษาต้องเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ของชีวิตด้วย และโดยทางนั้นนอกจากผู้ศึกษาจะค้นพบสิ่งที่เป็นปกติ (typical) กับสิ่งที่สำคัญก็คือ สิ่งพิเศษที่เฉพาะ ที่เกิดในชีวิตมนุษย์ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเปิดชั้นของความหมาย (layers of meaning) ของเรื่องที่ศึกษาได้อย่างลึกล้ำ ผู้ศึกษาจะไม่พบเอกสมมติฐานใด ๆ หรือคำทำนายข้อเท็จจริงใด ๆ ใวก่อน โดยเหตุว่าข้อสมมติฐานนั้น ๆ จะเป็นเหมือนม่านบังตาไม่ให้เรามองโอกาสให้ความจริงของชีวิตที่เราคาดเดาก่อนไม่ได้ มีโอกาสเปิดเผยตัวของมันออกมาตามธรรมชาติ
- ⁵ เช่นเดียวกับ “the thing” ตามแนวคิดของไฮเดกเกอร์ ซึ่งเราสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นเครื่องมืออันหนึ่งที่ทำให้เกิดการขยายผลต่อการคิดและพิจารณา โดยส่งผลโดยตรงต่อ “คนคิด” หรือสะท้อนให้เห็นถึงตำแหน่งของ “อัตบุคคล” ที่ใช้ความคิด (an active subject) และในโมเดลความคิดนี้ คำอธิบายถึง “การดำรงอยู่ของปัจเจก” นั้นไม่ใช่เป็นคำอธิบายที่เป็นนามธรรม ดังเช่นคำอธิบายของศาสตร์ทางจิตวิเคราะห์ แต่เป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรม เป็นส่วนหนึ่งของปัจเจกอยู่แล้วตั้งแต่แรก
- ⁶ จึงไม่น่าแปลกใจว่า สถาปัตยกรรม จึงถูกวางอยู่ในตำแหน่งเดียวกับศิลปะและบทกวี ที่สามารถก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงสถานะระหว่าง “พื้นที่” และ “ถิ่นที่”
- ⁷ เพราะความหมายของสถาปัตยกรรมที่มีต่อผู้คน คือ ผลของประสบการณ์ตรงที่เข้าร่วมกับสถาปัตยกรรม แต่ความหมายที่ถูกใส่ลงไปเป็นสถาปัตยกรรม คือ ความพยายามที่จะทำให้สถาปัตยกรรมสื่อออกมา
- ⁸ ความแตกต่างของการที่ “สถาปัตยกรรม” ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่ถูกออกแบบและปรุงแต่ง เพื่อที่จะทำให้คนสามารถเชื่อมโยงเข้ากับโลกตามความคิดของ โนเบิร์ต-ชูลส์ ที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดของไฮเดกเกอร์เรื่อง การอยู่อาศัย (dwelling) และเพื่อที่จะต่อยอด การที่โลกถูกปรุงแต่งด้วยเทคโนโลยีของวิทยาการและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ หรือถ้าพูดอีกอย่าง คือ ความแตกต่างระหว่างสถาปัตยกรรมที่ถูกปรุงแต่งด้วย “วิธี” “เทคโนโลยี” และ “เจตจำนง” ที่แตกต่างกันที่จะนำมาซึ่งผลลัพธ์ทางด้านการออกแบบที่แตกต่างกัน ไม่ใช่ประเด็นหลักที่ผู้วิจัยจะนำเสนอตรงจุดนี้ แต่น่าจะคลี่คลายต่อไป

⁹ ดูข้อวิพากษ์ในเรื่อง “ความเป็นแก่นแกนและความแท้ของความเป็นไทย” ในการออกแบบสถาปัตยกรรม เช่นที่พบในงานเขียนของ ชาตรี ประภิตนทการ (2553, หน้า 29-55) ว่า “มีความโน้มเอียงที่จะมองว่าศิลปะและสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องในศาสนาพุทธเท่านั้นที่ แสดงออกถึงความเป็นไทย...มองว่าศิลปะแบบชนชั้นสูงเท่านั้นที่มีความเป็นไทย...และมองว่าศิลปะและสถาปัตยกรรมในแบบฉบับ วัฒนธรรมภาคกลางของไทยเท่านั้นที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์ความเป็นไทย” และใน ชาตรี ประภิตนทการ (2552, หน้า 73-83) เขียนไว้ว่า “...ผลผลิตของสังคมไทยที่ผูกโยงกับประเด็นทางวัฒนธรรมสามประการคือ การนิยามความเป็นไทยที่คับแคบของสังคมไทย สมัยใหม่ มายาคือว่าด้วยการรับภาระในการรักษาและสืบสานความเป็นไทย (ของโรงแรม) และการสนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว ต่างชาติที่อยากพบเจอ ‘ความเป็นตะวันออก’ ”

References

- เกษม เพ็ญภินันท์. (2553). ว่าด้วยมโนทัศน์ “ความเข้าใจ” ในศาสตร์การตีความทางปรัชญาของกาดาเมอร์. สืบค้นเมื่อ 12 สิงหาคม 2553, จาก <http://library1.parliament.go.th/>
- เกษม เพ็ญภินันท์. (2552). *ไฮเดกเกอร์กับปรากฏการณ์วิทยา*. ใน การบรรยายพิเศษ ประจำภาคเรียนที่ 2/2552. จัดโดย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 23 ธันวาคม 2552.
- ชาตรี ประภิตนทการ. (2553). ประชาธิปไตยที่ตื่นเขา (พระสุเมรุ) ว่าด้วยอำนาจของสถาปัตยกรรมในรัฐสภาแห่งใหม่. *วารสารอ่าน*, 2(3), 28-55.
- ชาตรี ประภิตนทการ. (2552). โรงแรมศักดิ์สิทธิ์. *วารสารอ่าน*, 2(1), 73-74.
- ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์. (2539). *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์. (2543). *สถาปัตยกรรมกึ่งศาลแห่งความคิด*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์. (2547). *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิบัติการณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์. (2549). *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ. (2543). *การศึกษาเพื่อจัดทำโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟู ย่านสามแพร่ง*. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Sharr, A. (2007). *Heidegger for architects*. London: Routledge.
- Norberg, S. C. (1980). *Genius Loci: Towards a phenomenology of architecture*. New York: Rizzoli.
- Harvey, D. (1993). *From space to place and back again: Reflections on the condition of post-modernity*. London: Routledge.
- Borden, I., & Rendell, J. (Eds.). (2000). *Intersections: Architectural histories and critical theories*. London: Routledge.
- Hall, E. T. (1990). *The hidden dimension*. New York: Anchor.
- Heidegger, M. (1951). *Building dwelling thinking*. In Leach, N. (Eds.). *Rethinking architecture: A reader in cultural theory*. London: Routledge.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time: A translation of Sein und Zeit*. New York: Harper.
- Devakula, P. (1999). *A tradition rediscovered: Toward an understanding of experiential characteristics and meanings of the traditional Thai house*. Doctoral Thesis, University of Michigan.